

Художня проза у дзеркалі нарративних стратегій

УДК 821.161.2(09)

О. В. Боговін

Бердянський державний педагогічний університет

Куртуазний код в аспекті теорії інтертексту як засіб інтерпретації художнього твору

Боговін О. В. Куртуазний код в аспекті теорії інтертексту як засіб інтерпретації художнього твору. У статті з'ясовано широке та вузьке значення терміну «інтертекст» у літературознавстві. Подано визначення коду в наратологічному, культурологічному та літературознавчому сенсах, а також встановлено його типологію. Розглянуто поняття «інтертекст» та «куртуазний код» як специфічні «інструментарії» досліджень літературних текстів. Виявлено особливості, окреслено перелік функцій та означено інтерпретаційний потенціал аналізованих понять.

Ключові слова: Середньовіччя, куртуазна література, література періоду *fin de siècle*, інтертекст, інтертекстуальні елементи, куртуазний код.

Боговін О. В. Куртуазный код в аспекте интертекста как способ интерпретации художественного произведения. В статье выяснено широкое и узкое значение термина «интертекст» в литературоведении. Дано определение кода в наратологическом, культурологическом и литературоведческом контекстах, а также установлена его типология. Рассмотрены понятия «интертекст» и «куртуазный код» как специфические «инструментари» исследования литературных текстов. Выявлены особенности, определены перечень функций и интерпретационный потенциал анализируемых понятий.

Ключевые слова: Средневековье, куртуазная литература, литература периода *fin de siècle*, интертекст, интертекстуальные элементы, куртуазный код.

Bogovin O. V. Courtly code in the intertextual aspect as the interpretational method of the text.

The article deals with a broad and narrow meaning of the term "intertext" in literary criticism. The definition of a code in the context of narratology, culturology and literary criticism, as well as its typology is given by the author. The concept of "intertext" and "courtly code" is analysed as a specific "toolset" for study of the literary texts. Distinctive features and list of functions are determined, also interpretative potential of analyzed concepts is defined.

Key words: the Middle Ages, courtly literature, literature of the *fin de siècle*, intertext, intertextual elements, courtly code.

У зарубіжній гуманітаристиці в останні роки значно посилюється науковий інтерес до вивчення феномену Середньовіччя не лише як історичної та літературної епохи, а й проблеми рецепції культурних надбань означеного періоду у новий та новітній час. Зокрема, варто назвати роботи У. Еко [17], Д. Нікуліна [13], І. Нікітіної [12], К. Кратасюк [8], Ю. Серенкова [15], присвячені «актуальності Середньовіччя» для сучасної культури. З цього приводу У. Еко у відомій статті «Середні віки вже почалися» [17] проводить паралель між глобальними процесами сучасного світу та середньовічного: «[...] останнім часом звідусіль почали говорити про нашу епоху, як про нове Середньовіччя» [17:259]; і хоча «всяка спроба встановити повну відповідність була б наївною» [17:260], осмислення і трансформацію різномірних елементів Середньовіччя можна спостерігати на всіх рівнях культури сьогодення: від елітарної до масової. Водночас сучасні автори спираються не на власне середньовічні тексти, написані у X–XV ст., а на авторські версії середньовічних легенд, що склалися у літературі нового часу. Після періоду заперечення прогресивних здобутків культури Середньовіччя та критики її світогляду в XVI–XVII ст. у західноєвропейських літературах наступних століть з'являється низка творів літератури, автори яких розробляють та

переосмислюють сюжети, образи та мотиви Середньовіччя. Особливо плідною у цьому сенсі стала література модернізму з її настановою на переакцентування смислових пластів минулих епох та створення нового міфу.

Думка про взаємозбагачення літературних епох смислами належить М. Бахтіну, який, зокрема, зазначав: «Навіть минулі, тобто народжені в діалозі минулих віків, смисли ніколи не можуть бути стабільними (раз і назавжди завершеними, закінченими) – вони завжди будуть змінюватися (оновлюватися) у процесі наступного розвитку діалогу. В будь-який момент розвитку діалогу існують величезні необмежені маси забутих смислів, але в певний момент подальшого розвитку діалогу вони знову згадаються і оживуть в оновленому (в новому контексті) вигляді» [2:373].

Розуміння літературного тексту як поліфонічного діалогу (М. Бахтін) призвело до виникнення теорії інтертекстуальності, започаткування якої пов'язують зі статтею Юлії Крістевої «Бахтін, слово, діалог і роман» (1967 р.) [3]. Важливо наголосити на розбіжності думок щодо природи учасників діалогу: на відміну від М. Бахтіна, який вважав, що діалог триває між незалежними суб'єктами, Ю. Крістева підкреслює діалогічну сутність текстів та дискурсів, яким ці тексти належать.

Суб'єкти, на думку французької дослідниці, виступають своєрідними субстанціями, у межах

яких і відбувається діалог між текстами та дискурсами і які водночас самі ж виступають текстами й належать певному дискурсу. «Якщо в Бахтіна поліфонічний діалог триває саме між суверенними суб'єктами, котрі володіють особистісним «ядром», непідвладним ні вичерпанню, ні розкладу, то у Крістеві – між розміщеними поза індивідом, знеособленими – понадсуб'єктними і досуб'єктними – словесно-ідеологічними інстанціями (текстами і дискурсами), які лише «зустрічаються» й «переплітаються» в окремих індивідах, що водночас виявляються нічим іншим, як рухомими текстами, котрі перебувають в процесі «взаємообміну» і «перерозподілу» [7:15]. Отже, будь-який художній твір є текстом, існує в межах певного дискурсу, у якому і автор, і реципієнт також виступають у ролі текстів. Тому кожен конкретний текст не може мати однозначної інтерпретації, оскільки зміна однієї зі складових текстового простору (автор, реципієнт, дискурс) призводить до виникнення нових значень.

Аналіз художніх творів у аспекті теорії інтертекстуальності є одним з найбільш продуктивних на сьогодні напрямків літературознавства. Декодування літературних текстів, виокремлення цитат, алюзій та ремінісценцій, інтерпретація традиційних сюжетів, образів та мотивів, – стали однією з найбільш актуальних проблем у роботах сучасних дослідників літератури. Літературні тексти, створені в епоху *fan de siècle*, кінець XIX – перша третина XX ст., яка ознаменувалася бурхливими процесами зародження нових художніх тенденцій, виникненням художніх напрямів і шкіл, нових методів зображення дійсності, особливо стимулюють дослідників до пошуку інтертекстуальних елементів, що оформлюють їх структуру та наповнюють зміст. Звернення до найбільш знакових текстів попередніх літературних епох та стилів – Античність, Середньовіччя, Готика, Бароко, Класицизм, Просвітництво, Сентименталізм, Романтизм – сприяє створенню літературних текстів онтологічного рівня, що зачіпають глибинні процеси нашого уявлення про світобудову.

Дослідженню проблеми інтертекстуальності присвячено роботи таких відомих переважно зарубіжних літературознавців як Ю. Крістева, Р. Барт, Ж. Дерріда, Р. Блум, М. Риффатер, Р. Косіков, Г. Ветошкіна та ін. Однак єдиного визначення інтертексту на сьогодні в літературознавстві не існує. Фактично кожен дослідник розуміє його по-своєму, використовуючи для доведення тієї чи іншої власної концепції. Підсумувавши та згрупувавши визначення провідних знавців з цього питання, виділяють широке і вузьке розуміння поняття «інтертекст». У широкому розумінні інтертекст (Р. Барт, Ж. Дерріда, М. Риффатер та ін.) постає як особлива філософія, згідно з якою кожна знакова система є

текстом, що постійно перебуває в стані інтертекстуального спілкування з іншими знаковими системами. Відповідно до більш вузької концепції (якої дотримуються, в основному, філологи-практики), інтертекстуальність є особливою якістю окремих текстів, особливим способом творення і прочитання текстів. Під цим кутом зору інтертекст розуміють як художній прийом, засіб побудови тексту, що припускає залучення елементів прототексту до формального і змістовного пластів тексту-реципієнта. Репрезентований прийом інтертексту за допомогою інтертекстуальних елементів, а саме: цитата, алюзія, трансформація сюжетів, образів, мотивів (та їх комплексів) прототексту. Таким чином, формально-змістовна наповненість тексту-реципієнта насичується смислами завдяки «шлейфу інтерпретацій» (Г. Ветошкіна), яким наділяється в просторі культури той чи інший прототекст.

У корпусі літературознавчих досліджень інтертекстуальності особливо актуальною є проблема коду – системи символів, яка акумулює в собі смисловий потенціал тексту (У. Еко). У наратологічному словнику О. Такачу зустрічаємо таке визначення коду: «система норм, правил й обмежень, з погляду яких повідомлення має значення» [16:54]. Український літературознавець П. Білоус визначає код як «систему знаків (символів), за допомогою яких текст передається, сприймається і зберігається (запам'ятовується). Код служить для забезпечення комунікації, тому мусить бути зрозумілим усім учасникам комунікаційного процесу» [3:146]. Однак, на нашу думку, найбільш влучним на сьогодні є визначення коду сучасної російської дослідниці Г. Ветошкіної: «Культурний код – квінтесенція змісту того чи іншого культурно значущого тексту, що має конкретну реалізацію в структурі символів, образів, мотивів того чи іншого пізнішого тексту і залишає відбиток у свідомості реципієнта» [5:11].

Водночас у літературознавстві в останні роки входить в активний вжиток поняття «літературний код», яке «можна трактувати як колективно творену, багаторівневу систему традиційних мистецьких засобів (фоніки і ритміки, лексики, синтаксису, наративних та образних форм, тематики, жанрів тощо), яка протилежна мовленню – індивідуальному використанню мистецьких засобів у конкретному мовленнєвому акті (літературному тексті)» [4:398].

Дослідженню взаємозв'язку знакових систем присвячено праці Ю. Лотмана, який, зокрема в дослідженнях «Структура художнього тексту» [11] та «Текст у тексті» [10], намагається встановити, як відбувається діалог учасників тексту: «Художня література промовляє особливою мовою, яка надбудовується над природною мовою як вторинна система. Тому її визначають як вторинну моделюючу систему» [11:33]. За Ю. Лотманом, вторинна моделююча система – специфічна мова, яку автор нав'язує реципієнтові для декодування

художнього тексту, тобто це специфічний код, яким мусить скористатися дослідник літератури: «Усвідомлюючи якийсь об'єкт як текст, ми передбачаємо, що він певним чином закодований, презумпція кодованості входить до поняття тексту. Але сам цей код нам невідомий – його ще треба буде реконструювати, ґрунтуючись на запропонованому нам тексті» [10:582]. Варто зазначити, що один і той самий конкретний текст може мати певну кількість надбудованих моделюючих систем, але ця кількість не безкінечна й прямо пропорційна складності ієрархічної будови тексту, іншими словами, конкретний текст може бути придатним для декодування за допомогою не одного, а кількох різних кодів, до того ж застосування кожного нового коду буде призводити до акумуляції нових смислів тексту.

У зарубіжному літературознавстві існує кілька класифікацій текстуальних кодів, зокрема, Д. Фоккема поділяє коди на мовний, літературний, жанровий, код історичного періоду чи навіть літературної групи, авторський ідіолект (неважко помітити, що тут поєднано дві пари парадигм: мова – література, жанр – стиль). Класичною вважається класифікація Р. Барта, який у праці «S/Z» виокремлює такі коди: проайретичний («відповідальний» за подієвість), герменевтичний (загадка), семічний (конотації), символічний (підтекст), культурний (референційний).

А. Горбань влучно зауважує щодо розуміння коду в сучасному українському літературознавстві: «Українське літературознавство не надто переймається «смертю автора», відтак код частіше мислиться як парадигматична система знаків (мова), застосована в синтагматичній системі знаків (текст), аніж як певний «критерій» розуміння – одні з можливих елементів і зв'язків у структурі тексту, активізовані читацьким сприйняттям. Іншими словами, хоча код теоретично й визначають як «набір комунікативних засобів і правил їх комбінації, спільних для мовця й адресата» [4:398], практично читачеві відмовляють у можливості бути таким адресатом, адже коди подаються як частина методу – того, що має робити з текстом дослідник, але не того, що присутнє як «робота» тексту в будь-якому читанні» [6]. Важко не погодитися з дослідницею, оскільки процес декодування сам по собі вимагає, як ми вже зазначали, складного об'єкту дослідження, а відповідно й досить високого рівня підготовки реципієнта для адекватного сприйняття того чи іншого літературного тексту. Оскільки код передбачає «наявність репертуару символів» (У. Еко), які репрезентують його в тому чи іншому семіотичному просторі, а в їх ролі часто виступають названі нами текстові реалізації

прийому інтертексту (цитата, алюзія та ін), то дослідник повинен мати відповідну науково-теоретичну та практичну базу знань і читацького досвіду.

Оскільки об'єктом будь-якого літературознавчого дослідження виступає конкретний текст художньої літератури, то із трьох складових текстового простору, за Ю. Лотманом, – автор, реципієнт (інтерпретатор), дискурс – перші дві є стабільні, змінною складовою виступає лише третя. Отже, продуктивна інтерпретація об'єкту дослідження можлива завдяки зміні дискурсів. Оскільки кожен дискурс може бути розглянутий як система текстів (Р. Барт), то логічно припустити, що кожен дискурс має специфічний набір формальних елементів, які становлять індивідуальний надмовний код або коди дискурсу, а відповідно, і тексту, що перебуває в його семантичному полі.

Куртуазна література – органічна складова дискурсу західноєвропейського Середньовіччя, ключовими текстами якої є романи бретонського циклу: про короля Артура та лицарів круглого столу, про пошуки Грааля та про Трістана та Ізольду. Активними виразниками ідей куртуазної літератури, цієї «прекрасної казки про кохання та смерть» [14:4], виступають провідні персонажі означених творів: король Артур, Гвінерва, Ланселот, Персеваль, Трістан, Ізольда у образах яких сконцентровано семантичне «ядро» середньовічної оповіді. Отже, куртуазний код – квінтесенція значень всієї множини текстів куртуазної літератури західноєвропейського Середньовіччя, яка акумулює семантичну парадигму, де центральне місце належить поняттю «fin' amor» («кохання-хвороба»). Тобто, говорячи «куртуазний код», маємо на увазі спосіб приведення всієї множини значень текстів куртуазної літератури в певну систему.

Таким чином, інтертекстуальний аналіз – це процес зчитування літературних кодів з метою реконструкції смислового поля того чи іншого тексту, виявлення способів його функціонування в інтертекстуальному полі літератури. Застосувавши до тексту твору куртуазні коди західноєвропейського Середньовіччя, можемо простежити трансформуючі можливості використаних формально-змістовних елементів, та втілені в них глибинні смисли, що «оживуть» (М. Бахтін) у новому контексті.

Застосування куртуазних кодів у процесі аналізу текстів літератури періоду *fin de siècle* та сучасного етапу розвитку культури, мистецтв та, зокрема, літератури має значний інтерпретаційний потенціал і відкриває перспективу різногалузевих досліджень.

Література

1. Барт Р. Избранные работы : Семиотика : Поэтика / Ролан Барт ; пер. с фр. ; сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. – М. : Прогресс, 1989. – 616 с.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.

3. Білоус П. В. Вступ до літературознавства. Теорія літератури. Психологія літературної творчості : лекції / П. В. Білоус. – Житомир : Рута, 2009. – 336 с.
4. Будний В. Порівняльне літературознавство : підручник / В. Будний, М. Ільницький. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 430 с.
5. Ветошкина Г. А. Гамлетовский код в интертекстуальном пространстве романов У. Фолкнера «Шум и ярость» и «Авессалом, Авессалом!» (к проблеме «поэтического романа»): автореф. дис. ... канд. филол. наук. / Галина Александровна Ветошкина. – Воронеж, 2007. – 29 с.
6. Горбань А. Функціонування кодів у художньому тексті («Три зозулі з поклоном» Григора Тютюнника). / Анфіса Горбань. – Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/6914/1/Анфіса%20Горбань.PDF>
7. Косиков Г. Текст/Интертекст/Интертекстология / Г. Косиков // Пьеге-Гро Н. Введение в теорию интертекстуальности / Натали Пьеге-Гро ; [пер. с фр.] / [общ. ред. и вступ. сл. Г.К. Косикова]. – М., 2008. – С. 7–23.
8. Кратасюк Е. Г. Репрезентация пришлого в массовой культуре последней трети XX века: легенды артуровского цикла в кинематографе и рекламе : автореф. дис. ... канд. культурологи. / Екатерина Георгиевна Кратасюк. – М. : МГУ им. М. В. Ломоносова, 2002. – 27 с.
9. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман / Юлия Кристева // Французская семиотика: от структурализма к постструктурализму / [пер. с франц., сост., вступ. ст. Г. К. Косикова]. – М. : ИГ Прогресс, 2000. – С. 427–457.
10. Лотман Ю. Текст у тексті / Ю. Лотман // Слово. Знак. Дискурс: антологія світової літ.-крит. думки XX ст. / за ред. М. Зубрицької. – 2-ге вид., доп. – Львів : Літопис, 2001. – С. 581–598.
11. Лотман Ю. М. Структура художественного текста / Ю. М. Лотман // Об искусстве. – СПб. : Искусство-СПб, 2005. – С. 14–285.
12. Никитина И. П. Средневековье и современность : эволюция художественного пространства. / И. П. Никитина. // От массовой культуры к культуре индивидуальных миров : Сб. статей. / Отв. ред. Е. В. Дуков, Н. И. Кузнецова. – М., 1998. – С. 330–340.
13. Никулин Д. Солома Средневековья : книжная культура перед лицом своего другого. / Д. Никулин. // Новое литературное обозрение. – 2001. – № 1 (47). – С. 263–277.
14. Ружмон Дені, де. Любов і західна культура / Дені де Ружмон ; [пер. з фр. Я. Тарасюк]. – Львів : Літопис, 2000. – 304 с.
15. Серенков Ю. С. «Артуровская легенда» как ключевой текст в культурном диалоге Великобритании и США XIX–XX вв. : автореф. дис. ... док. культурологи. / Юрий Сергеевич Серенков. – М. : МГУ им. М. В. Ломоносова, 2009. – 42 с.
16. Ткачук О. М. Наратологічний словник / О. М.Ткачук. – Тернопіль : Астон, 2002. – 173 с.
17. Эко У. Средние века уже начались. / Умберто Эко. // Иностранная литература. – 1994. – №4. – С. 259–268.

УДК 821.111 – 31Берджесс.09

А. П. Бусел

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

Авто/биографический дискурс романа «Мертвец в Дептфорде» Энтони Берджесса

Бусел Г. П. Авто/біографічний дискурс роману «Мрець у Дептфорді» Е. Берджесса. У статті розглядається специфіка авто/біографічного простору роману «Мрець у Дептфорді» Е. Берджесса. Підкреслюється, що виразний авторський суб'єктивізм вплинув на проблематику, образи і своєрідність сюжетно-композиційної організації біографічного роману «Мрець у Дептфорді». У тексті відбувається взаємонакладання двох дискурсів – життя і творчості як автора, так і головного героя роману. У якості ідейної основи для написання роману нарівні з біографічними фактами використовуються художні тексти К. Марло, а сам роман дає можливість інтерпретувати життя і творчість не тільки головного героя, але і його автора – Е. Берджесса.

Ключові слова: авто/біографічний дискурс, біографічний роман, автобіографія, авторський суб'єктивізм.

Бусел А. П. Авто/биографический дискурс романа «Мертвец в Дептфорде» Энтони Берджесса. В статье рассматривается специфика авто/биографического пространства романа «Мертвец в Дептфорде» Э. Берджесса. Подчеркивается, что выразительный авторский субъективизм повлиял на проблематику, образы и своеобразие сюжетно-композиционной организации биографического романа «Мертвец в Дептфорде». В тексте происходит взаимоналожение двух дискурсов – жизни и творчества как автора, так и главного героя романа. В качестве идейной основы для написания романа наравне с биографическими фактами используются художественные тексты К. Марло, а сам роман дает возможность интерпретировать жизнь и творчество не только главного героя, но и его автора – Э. Берджесса.

Ключевые слова: авто/биографический дискурс, биографический роман, автобиография, авторский субъективизм.

Busel A. The auto/biographical discourse of the novel “A Dead Man in Deptford” by Anthony Burgess. The article deals with the specifics of auto/biographical field of the novel “A Dead Man in Deptford” by E. Burgess. It is emphasized that the author's expressive subjectivity influenced problematic, characters and originality of the plot and compositional organization of the biographical novel “A Dead Man in Deptford”. There is an overlap between the two discourses in the text – the life and work of both the author and the main character of the novel. Biographical facts as well as literary texts by Ch. Marlowe were used as an ideological conception of the novel and the novel makes it possible to interpret the life and work of not only the protagonist but also its author – E. Burgess.

Key words: auto/biographical discourse, biographical novel, autobiography, the author's subjectivity.